

§ 7. УКРАЇНА В ПІСЛЯВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ

- Подумайте, які обставини дають можливість країні стати гідною учасницею міжнародних відносин.

1. Адміністративно-територіальні зміни.

Переможне завершення Другої світової війни дало можливість Радянському Союзу зміцнити свій авторитет на міжнародній арені та посилити вплив на повоєнне влаштування світу. Насамперед радянське керівництво прагнуло закріпити за собою ті території, які СРСР здобув на початку війни.

Уже на завершальному етапі Другої світової війни питання західних кордонів СРСР, а отже, і західних кордонів України стали предметом обговорення *Тегеранської (1943)* та *Ялтинської (1945) конференцій*. Лідери країн антигітлерівської коаліції висловилися за об'єднання українських земель у складі єдиної держави, оголосили справедливість кордону, який в основному відповідав етнічному розселенню українців і мав проходити по так званій «лінії Керзона».

Найскладнішим було територіальне розмежування з Польщею. На ньому позначилися такі чинники: небажання західних держав зміцнення позицій СРСР; тиск на західних політиків з боку польських еміграційних кіл, які прагнули зберегти польсько-радянський кордон у стані на першу половину вересня 1939 р.; готовність Сталіна підтримати прорадянські сили в Польщі й зміцнити їхній авторитет за рахунок українських етнічних територій.

В. Черчілль, Ф. Рузвельт, Й. Сталін
на Ялтинській конференції.
9 лютого 1945 р.

Несамостійна українська радянська дипломатія діяла винятково в межах сталінських директив. Так, 9 вересня 1944 р. між урядом УРСР і польським прорадянським Тимчасовим комітетом була укладена так звана Люблінська угода, за якою 17 повітів Підляшшя, Холмщини, Посяння та Лемківщини, де проживало майже 800 тис. українців, передавалися Польщі.

16 серпня 1945 р. між СРСР і Польською республікою був укладений договір про радянсько-польський державний кордон, який пройшов по «лінії Керзона» з відхиленням на схід на 5–8 км. У районі

Немирова–Ялувки це відхилення становило 17 км, біля річки Солонії та в районі м. Крилова — 30 км.

Остаточне розмежування польсько-українського кордону відбулося в 1951 р. Тоді на прохання Польщі відбувся обмін прикордонними ділянками. До складу Львівщини ввійшли землі м. Кристонополя (нині м. Червоноград). Польщі передана територія з центром у м. Нижні Устрини Дрогобицької області.

До України було приєднано Закарпаття. Чехословацький уряд в еміграції запропонував створити федерацію чехів, словаків і карпатських українців. Після падіння угорського режиму він почав організувати на Закарпатті місцеву адміністративну мережу з центром у м. Хусті. Одночасно на Закарпатті розгорнувся народний рух за возз'єднання з Україною. Його підтримувала радянська сторона, яка потребувала стратегічного плацдарму за Карпатами для майбутнього розширення сфери власного впливу.

26 листопада 1944 р. Перший з'їзд делегатів народних комітетів Закарпатської України, що відбувся в м. Мукачевому, ухвалив маніфест про возз'єднання Закарпатської України з УРСР. Під дипломатичним тиском СРСР чехословацька адміністрація мусила залишити Закарпаття, а в червні 1945 р. договір між Чехословаччиною та СРСР юридично закріпив рішення з'їзду в м. Мукачевому.

За договором від **10 лютого 1947 р.** були визначені повоєнні кордони України з Румунією, яка визнала права УРСР на Північну Буковину, Хотинщину та Ізмаїльщину. Отже, договір юридично зафіксував кордони, установлені в червні 1940 р.

Загалом під час повоєнного територіального розмежування радянська Україна розширила свою територію до 580 тис. км². Останнім актом цього історичного процесу стало включення до складу УРСР в **1954 р. Кримської області**. Наслідком цих подій було об'єднання переважної частини українського народу та його етнічних територій у єдиній українській державі.

Мітинг з нагоди входження Закарпатської України до складу УРСР. м. Ужгород. 8 липня 1945 р.

2. Україна в ООН і міжнародних організаціях.

Пережиті людською цивілізацією дві світові війни вимагали створення міжнародної організації, яка б сприяла підтриманню й зміцненню миру та безпеки в усьому світі. Так виникла ідея створення Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Щоб збільшити своє представництво в цій організації, Й. Сталін на Кримській (Ялтинській) конференції запропонував включити до складу майбутньої ООН усі радянські республіки. Дипломати західних держав нейтралізували цю спробу. Вони вказали на те, що жодна з радянських республік не є суб'єктом міжнародного права і не має міністерств закордонних справ. Однак Радянський Союз продовжив боротьбу за голоси в майбутній міжнародній організації. Радянське керівництво створило в Україні та Білорусії республіканські наркомати іноземних справ. Це дало можливість керівництву Радянського Союзу водночас із СРСР включити до ООН УРСР і БРСР. Головним аргументом стали незаперечні факти:

Зала асамблеї ООН.
м. Нью-Йорк (США)

вона була постійним членом головного органу ООН — Ради Безпеки. Представники УРСР увійшли до Всесвітньої Ради Миру.

У липні–жовтні 1946 р. українська делегація брала участь у *Паризькій мирній конференції* з приводу врегулювання кордонів на Балканах. У лютому 1947 р. уклала мирні договори з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією і Фінляндією. У 1948 р. вона взяла участь у *Дунайській конференції з питань судноплавства* на р. Дунай.

До 1950 р. УРСР отримала членство у 20 міжнародних організаціях. Вона підписала або приєдналася до багатьох міжнародних угод, договорів, конвенцій, спрямованих на розвиток дружніх зв'язків між народами. У 1954 р. Україна стала членом ЮНЕСКО — постійної комісії ООН з питань освіти, науки та культури.

3. Внутрішньополітичне й економічне становище УРСР.

Після вигнання окупантів внутрішня політика в УРСР була спрямована на відновлення радянського режиму. Усю повноту влади зосередила у своїх руках комуністична партія, яка проводила власну політику через систему рад.

У духовно-культурній сфері було відновлено монополію комуністичної ідеології, пригнічувалися паростки інакомислення, насаджувався культ «вождя світового пролетаріату, керівника всіх перемог і корифея всіх наук» — Й. Сталіна.

історичне джерело

Відзначаючи ювілей «великого вождя», газета «Радянська Україна» писала: «У народному фольклорі є мудре визначення ролі товариша Сталіна в усій нашій діяльності: “Що б ми не робили — чи ткали, чи кували, чи ліс рубали, чи дім будували, — у всякому ділі нашого успіху тільки друга половина. Першу за нас Сталін уже зробив”».

Функціонери сталінського режиму нехтували правами та свободами людини і громадянина, прикриваючись труднощами воєнного часу, а в подальшому — відбудовного періоду. Виробничу сферу знову підпорядкувала собі командно-адміністративна система.

Внутрішньополітична ситуація була такою, що прояви будь-якого незадоволення не дозволялися. Кожна незгода кваліфікувалася як ворожість до радянської влади та її вождя. Оголошені поза законом національно-патріотичні сили в Західній Україні знищувалися силою зброї. Не були впевнені в майбутньому й законослухняні громадяни, які постійно зазнавали проявів фізичного та ідеологічного терору.

Економічне становище УРСР після вигнання гітлерівців було надзвичайно складним, оскільки бойові дії фронтів двічі прокотилися українською територією. Відступаючи, обидві сторони застосовували воєнну тактику «спаленої землі», знищуючи все, що міг би використати противник. У руїнах лежали 714 міст і селищ міського типу та понад 28 тис. сіл, із них майже 250 були знищені вщент. Майже 16 тис. підприємств, 18 тис. лікувальних установ, 33 тис. шкіл і технікумів, вузів, науково-дослідних інститутів, 19 тис. бібліотек, понад 30 тис. колгоспів, радгоспів і МТС лежали в руїнах. У Донбасі були знищені всі шахти, заводи гірничого машинобудування. Не вцілів жодний із 26 металургійних і 25 коксохімічних заводів. Більшість доменних і металургійних печей і прокатних станів не могли працювати, з 20 тис. км залізниць діяло лише 1,5 тис. Без даху над головами залишилися 10 млн чоловік.

Важкою проблемою для економіки стало знелюднення українських міст. Якщо в 109 містах УРСР перед початком війни між Німеччиною та СРСР мешкало 8,5 млн громадян, то восени 1944 р. їх було лише 3,2 млн.

історичний факт

В Україні залишилися неушкодженими лише 19 % довоєнної кількості промислових підприємств, тоді як, наприклад, в Італії лише 20 % були зруйновані. У 1945 р. промислове виробництво в Україні становило 26 % довоєнного рівня, в Італії — 30, у Франції — 38, у Великій Британії в 1946 р. — 90 %. Американський журналіст Е. Сноу, побачивши в січні 1945 р. масштаби руйнувань в Україні, написав: «Друга світова війна була насамперед українською війною».

У ході війни Україна зазнала руйнувань більше, ніж інші європейські країни. Лише безпосередні збитки, завдані господарству республіки, становили 285 млрд крб у цінах 1940 р. (загальні збитки СРСР становили 679 млрд крб, з яких на Росію припадало 255 млрд крб). Сума безпосередніх утрат України вп'ятеро перевищувала асигнування в її економіку протягом 15 довоєнних років. Загальна ж сума збитків становила майже 1,2 трлн крб — 40 % національного багатства і 42 % від загальносоюзного показника втрат.

Однак найстрашнішими були людські втрати. За оприлюдненими статистичними даними, Україна втратила 8 млн чоловік загиблими (2,5 млн загинули в бойових діях, 5,5 млн були мирними жителями). У Німеччині та Росії втрати становили відповідно 6,5 млн та майже 6 млн осіб.

Загальні демографічні втрати були ще більшими. До них входять не тільки ті, хто загинув у боях, а й померлі в концтаборах, депортовані, евакуйовані та емігранти. Загалом це число становило 14,3 млн чоловік. Довоєнна чисельність населення України відновилася тільки через 20 років після завершення війни.

4. Відбудова народного господарства.

Величезні руйнування, яких зазнала економіка України, надзвичайно ускладнювали процеси відбудови. Провідні західні держави скористалися фінансовою допомогою, наданою урядом США за «планом Маршалла». Сталінське керівництво з ідеологічних міркувань відмовилося від участі в ньому. Тому Україна та інші республіки СРСР мусили поклатися лише на внутрішні ресурси.

історичний факт

Ідеологічні упередження радянського керівництва позбавили СРСР і Україну не лише участі в «плані Маршалла». До квітня 1948 р. Україна отримала від Адміністрації допомоги і відбудови при ООН (ЮНРРА) устаткування, техніку, продукти, товари широкого вжитку на 189,3 млн дол. У перші повоєнні роки допомога в Україну надходила й від української діаспори зі США та Канади. Лише для дітей-сиріт співвітчизники з-за океану надіслали 300 тис. дол., однак Радянський Союз надалі відмовився від допомоги.

В Україну було повернуто лише 15 % підприємств, вивезених на початку війни на схід СРСР. За решту евакуйованого майна вона не отримала ніякого відшкодування.

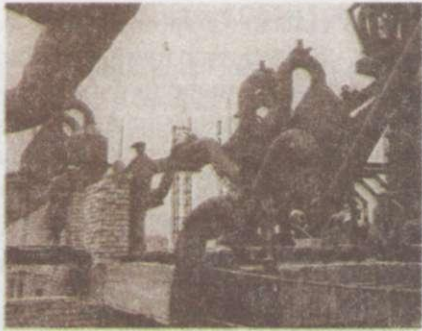
Україна як складова СРСР застосувала принципово протилежну модель відбудови, порівняно з тією, яку обрали західноєвропейські країни. Вона розпочалася зі стабілізації національної валюти, потім відбудови інфраструктури (доріг, засобів зв'язку та ін.), розвитку сільського господарства, легкої промисловості. Завершальним етапом було відновлення важкої промисловості.

Післявоєнна відбудова в СРСР розпочалася з важкої промисловості. В Україні насамперед відновлювалась електроенергетика, металургія, машинобудування. Необхідні для цього фінанси та ресурси накопичувалися за рахунок економії на сільському господарстві, харчовій і легкій промисловості та соціальній сфері. Продовжував діяти «механізм мобілізації коштів населення», запроваджений урядом ще на початку війни. Його головними складовими були збільшення податків із населення, збір внесків до Фонду оборони та передплата на державну позику «відбудови і розвитку народного господарства». Протягом 1946–1950 рр. мешканці України змушені були придбати облігації п'яти позик на загальну суму 118 млрд крб (усі строком на 20 років). Працівники не могли відмовитися від позики, оскільки частина заробітної плати видавалася облігаціями.

Радянське керівництво по-іншому розуміло зміст і завдання повоєнної відбудови важкої індустрії. На Заході це була не стільки відбудова, скільки реконструкція та технологічне переозброєння на основі найновіших досягнень науково-технічного прогресу. Нові галузі важкої індустрії орієнтувалися на запити легкої та харчової промисловості, будівництва й транспорту.

Сталінська стратегія передбачала лише відновлення довоєнної моделі розвитку народного господарства. Її основу становила примітивна схема прискореної відбудови галузей, які забезпечували військово-промисловий комплекс. Виробництво споживчих товарів і розвиток сільського господарства здійснювалися за залишковим принципом. Відповідно до цієї стратегії в 1946–1950 рр. на потреби важкої промисловості було направлено 80 % капіталовкладень, на розвиток легкої — 13 %, а сільського господарства — 7 %.

Відбудова народного господарства здійснювалася під керівництвом командно-адміністративної системи. Вона давала змогу швидко мобілізувати людей, матеріальні ресурси, переміщати їх з одного кінця країни в інший, зосереджувати на відбудові окремого підприємства, регіону. При цьому згадана система нехтувала економічними інтересами України, не зважала на людські долі. Відбудова здійснювалася так, щоб максимально позбавити економіку України

Спорудження доменної печі № 4
на Маріупольському заводі
«Азовсталь». 1945 р.

Жінки на відбудові Дніпрогесу.
м. Запоріжжя. 1947 р.

самодостатності й якнайбільше задіяти її в загальносоюзну економічну систему. Хоча в післявоєнний час Україна успішно відновлювала та розвивала власну промисловість, вона не змогла претендувати на місце одноосібного лідера. Під час війни виникли нові індустріальні центри в східних районах СРСР, а в післявоєнний час вони розвивалися значно швидшими темпами.

Радянське керівництво широко використовувало трудовий ентузіазм робітників. На відбудову Донбасу та Дніпрогесу за комсомольськими путівками приїздили тисячі юнаків і дівчат із різних регіонів України. Незважаючи на важкі побутові умови, вони працювали з натхненням. Влада використовувала перевірений нею метод соціалістичного змагання. Цього разу активно пропагувалося гасло «запровадження швидкісних методів».

Завдяки трудовому подвигу народу за роки першої післявоєнної п'ятирічки (1946–1950) були відбудовані шахти Донбасу, Дніпрогес, гіганти чорної металургії — «Запоріжсталь», «Азовсталь», Макіївський, Краматорський, Єнакіївський металургійні заводи. Виросли й нові промислові підприємства: Запорізький трансформаторний, Львівський автоскладальний, Київський мотоциклетний заводи та ін.

Зрештою, у 1950 р. обсяг промислового виробництва перевищив рівень довоєнного 1940 р., як декларувалось у звітах, на 15 %. Правда, сучасні дослідники стверджують, що довоєнного рівня українська індустрія зуміла досягти лише в 1951–1955 рр. Отже, у 1950-х роках УРСР знову ввійшла до числа провідних індустріальних країн Європи. Проте на відміну від них в Україні значно відставала легка та харчова промисловість, сільське господарство, використовувалися застарілі технології.

5. Становище сільського господарства в повоєнній Україні.

Протягом війни українське село зазнало величезних втрат. Одночасно з 30 тис. зруйнованих сіл були знищені майже всі машино-тракторні станції, пограбовано сільськогосподарську техніку. Через нестачу техніки селянам доводилося використовувати коней та корів для обробітку землі або й самим упрягатися в плуг. Незважаючи на це, комуністична партія Радянського Союзу продовжувала започатковану ще в 1920-х роках політику перекачування коштів із села для розвитку важкої промисловості. Так, протягом 1946–1950 рр. сільське господарство отримало лише 7 % від загальних капіталовкладень у народне господарство.

Будівництво іригаційної системи.
Одещина. 1949 р.

Більшість сільських громадських, господарських, адміністративних об'єктів зводилася методом «народної будови» з використанням мізерних місцевих ресурсів. Село страждало від нестачі фахівців, безгосподарності багатьох голів колгоспів і районних керівників. Не мали фахової підготовки й керівники республіканського рівня, яким було доручено управління сільським господарством. Яскравим підтвердженням цього є призначення секретарем ЦК КП(б)У із сільського господарства

М. Патолічева, який мав військову освіту, не знав особливостей України, тим більше її сільського господарства. Такі компартійно-радянські керівники вбачали шляхи виходу з труднощів лише в подальшій централізації та регламентації колгоспного життя, у вигадуванні різних планів перебудови сільськогосподарського виробництва, які лише погіршували ситуацію. Так, у 1946 р. було розпочато роботи щодо освоєння заплав Дніпра, Ірпеня, Остра та інших річок.

У 1947 р. перший секретар ЦК КПУ М. Хрущов розпочав в Україні широкомасштабний проект, який передбачав об'єднання колгоспів у так звані агроміста з чисельністю мешканців не менше 5 тис. Проект передбачав ліквідацію присадибних ділянок, з яких сільські мешканці отримували більшу частину продуктів харчування. Це настільки обурило селян, що уряд змушений був відмовитися від цього проекту. Однак кампанія з ліквідації так званих неперспективних сіл, що тоді розпочалася, тривала кілька десятків років.

У 1948 р. розгорнулася нова кампанія з меліорації земель та осушення боліт. Утілення цього проекту мало сприяти зміцненню «кормової бази тваринництва», однак укіс трав на осушених землях лише зменшився.

Найбільшою бідою села була відсутність матеріальної зацікавленості. Вироблену продукцію радянська держава — монопольний покупець — приймала за надзвичайно низькими заготівельними цінами. Виручені кошти не компенсували колгоспам навіть доставку продукції до заготівельних пунктів.

історичний факт

За 1 кг борошна держава виплачувала колгоспам 1 коп., за 1 кг м'яса — 23 коп. Водночас у роздрібній державній торгівлі 1 кг борошна коштував 31 коп., а 1 кг м'яса — 1 крб 50 коп. Ціни на селекційне насіння в 15–20 разів перевищували ціни на вирощене.

Оплата праці в колгоспах мала символічний характер. Селяни виживали завдяки веденню присадибних господарств. Працюючи в них вечорами та ночами, вони отримували 70 % своїх грошових доходів, 80 % м'яса, 90 % картоплі, 96 % яєць.

Однак держава одночасно з податком на землю зобов'язала селян сплачувати натуральні податки молоком, м'ясом, яйцями, картоплею тощо. Були установлені податки навіть на урожай із фруктових дерев, кущів. Не маючи змоги сплачувати їх, селяни змушені були вирубувати сади, які збереглися навіть у роки війни.

Унаслідок цього на початок 1950-х років річне виробництво сільськогосподарської продукції становило лише 84 % довоєнного рівня.

6. Голод 1946–1947 рр.

Найстрашнішим лихом, яке випало на долю українців у післявоєнний час, став голод 1946–1947 рр. Як і голод 1932–1933 рр., він мав штучний характер і ніколи не визнавався радянською владою. Його зумовили й складні погодні умови, і політика комуністичної партії. Зима 1945/1946 рр. була малосніжною, а місяці квітень–червень — найпосушливішими за останні 50 років. Через це урожай зернових у 1946 р. в Україні був надзвичайно низьким. Середня урожайність по республіці становила 3,8 ц/га. Колгоспи в південних і південно-східних областях зібрали зерна навіть менше, аніж посіяли навесні. Тому валовий збір зерна був у 2,5 раза меншим, аніж у довоєнному 1940 р.

Незважаючи на недорід, компартійні лідери встановили нереально високі плани хлібозаготівлі та наполегливо вимагали їх безумовного виконання. Поступаючись адміністративному тиску з боку ЦК КП(б)У та Ради міністрів УРСР, колгоспи на листопад 1946 р. здали все зібране зерно, але виконати план не змогли. Микита Хрущов як керівник УРСР, усвідомлюючи, що встановлений план хлібозаготівель є нереальним, звернувся особисто до Й. Сталіна з проханням його зменшити. У відповідь до Києва надійшла директива ЦК ВКП(б) та Ради міністрів СРСР за підписами Й. Сталіна та А. Жданова. Вони звинуватили українське керівництво в неспроможності виконати план хлібозаготівель, вимагали суворо карати «приховувачів хліба» та покінчити з «небільшовицьким ставленням» до цієї справи. В особистій розмові з цього приводу Й. Сталін заявив М. Хрущову: «Ти м'якотілий! Тебе обдурюють, вони грають на твоїй сентиментальності. Вони хочуть, щоб ми витратили наші державні запаси». ЦК КП(б)У видав чергову постанову про виконання хлібозаготівель, унаслідок чого в селах не залишилося хліба навіть для споживання.

Узимку 1946/1947 рр. в Україну знову прийшов голод — утретє за останні 25 років. Він охопив насамперед південні області: Одеську, Ізмаїльську, Кіровоградську, Миколаївську, Херсонську й Дніпропетровську. Одночасно з ними від голоду постраждали й південні райони інших областей.

історичний факт

У 1946 р. СРСР мав достатньо зерна, щоб продавати його Франції, Польщі, Болгарії, Румунії, Чехословаччині, Східній Німеччині. Експорт зерна того року становив 1,7 млн т. Для того щоб урятувати від голоду мільйон життів українців, потрібно було лише 150 тис. т зерна — менше аніж одинадцята частина експортованого. Проданого, до речі, за заниженими цінами та в кредит, щоб підняти авторитет комуністичних ідей в інших країнах.

Кількість голодуючих приховували, обліковуючи їх як хворих на дистрофію. Таких в Україні на 20 червня 1947 р. налічувалося понад 1 млн 150 тис. У березні–червні в республіці було зафіксовано 764 випадки канібалізму. Лише навесні 1947 р. Україні було надано продовольчу та насінневу позики. Окремо було надано 140 млн крб на безоплатне харчування голодуючих. Це дещо полегшило становище населення України.

Голод 1946–1947 рр. забрав майже мільйон життів населення України. Чи можна було його уникнути? Учені та господарники стверджують, що можна.

Адже Радянський Союз, незважаючи на неврожай, загалом виростив у 1946 р. зернових навіть на 8 % більше, аніж у 1945 р. Запасів зерна, які мала держава, було цілком достатньо, щоб не допустити голоду й забезпечити населення харчуванням ще до того, як смертність набула масового характеру.

7. Зміни в житті та побуті населення.

Життя та побут населення України в повоєнні роки визначалися радянським керівництвом. Воно ж було вкрай непослідовним у своїй соціальній політиці. У республіці було відновлено 8-годинний робочий день, чергові та додаткові відпустки, скасовано обов'язкові понаднормові роботи.

Разом із тим у 1946 р. були необґрунтовано збільшені норми виробітку, прийнято постанови, які прикріплювали робітника до підприємства. Саме в 1946 р. влада розпочала наступ на присадибні господарства селян.

Відповідно до всесоюзної постанови «Про заходи щодо ліквідації порушень статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах», в Україні перемиряли розміри присадибних ділянок, з яких харчувалися селяни. На надлишкових сотках суворо заборонялося господарювати, навіть якщо їх не можна було приєднати до колгоспних земель.

Одночасно влада наполегливо рекомендувала селянам продати державі дрібну худобу, обкладала індивідуальні селянські господарства високими грошовими та натуральними податками. Позбавляючи селян стимулів до трудової діяльності, вона намагалася спонукати їх до праці репресивними заходами. Так, **21 лютого 1948 р.** Президія Верховної Ради СРСР прийняла таємний указ «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя». На підставі цього документа протягом 1948–1950 рр. колгоспні збори оголосили 12 тис. «громадських вироків», за якими селянам загрожувало виселення в Сибір чи інші віддалені місця СРСР.

Яскравою подією міського життя стало скасування в грудні 1947 р. карток на продовольчі та промислові товари. Відтоді їх можна було придбати у відкритій торгівлі. Прилавки спокушали широким вибором товарів, проте купівельна спроможність населення була вкрай низькою, оскільки заробітна плата працівників зросла лише наполовину, а ціни втричі перевищили довоєнні. Тому повоєнні магазини були переповнені делікатесами (ікра, краби, ковбаса, сири тощо), однак лише поодинокі покупці могли дозволити собі купувати ці товари.

Надзвичайно складною в містах була проблема житла. Війна знищила 40 млн м² житла, тобто 50 % довоєнного житлового фонду. Тому мільйони сімей жили в напівзруйнованих будинках, бараках, напівпідвалах, землянках.

Життєвий рівень населення погіршували уповільнений розвиток легкої та харчової промисловості, нерівноцінний обмін між містом і селом. Головною ж причиною низького життєвого рівня українців була непропорційно низька частка заробітної плати порівняно з національним доходом — тим багатством, яке працівники створювали своїми руками та розумом.

Негативно позначилася на житті та побуті українців грошова реформа 1947 р. Вона була проведена конфіскаційними методами, застосування яких обґрунтовувалося необхідністю обмежити «спекулятивні грошові надходження». Старі гроші,

що перебували в обігу, обмінювалися на нові в співвідношенні 10:1. Вклади в ощадних касах до 3000 крб переоцінювалися як карбованець за карбованець, від 3000 до 10 000 крб у розрахунку 3:2, а понад 10 000 крб зменшувалися наполовину. Однак грошові вклади були рідкісним явищем. Важкого фінансового удару населення зазнало внаслідок обміну облігацій довоєнних державних позик на облігації позики 1948 р. в співвідношенні 3:1. За рахунок зниження рівня добробуту народу влада пододала післявоєнну інфляцію та забезпечила карбованець власним золотим запасом. Водночас вилучення внаслідок реформи значної кількості грошей створило можливість для поступового зниження цін на товари. Так, у 1948–1949 рр. роздрібні ціни знизилися на 29 % порівняно з цінами напередодні реформи. Зниження цін сприяло розширенню товарообігу. Наприкінці четвертої п'ятирічки (1946–1950) роздрібний товарообіг в Україні майже зрівнявся з довоєнним.

працюємо з документами

- З'ясуйте, членом яких складових ООН стала УРСР. Подумайте, як це позначилося на внутрішньо- та зовнішньополітичному сприйнятті України.

**Із резолюції першої частини першої сесії
Генеральної Асамблеї ООН**

14 січня 1946 р.

...Генеральна Асамблея обрала членами Економічної і Соціальної Ради такі 18 країн: Бельгію, Канаду, Чилі, Китай, Колумбію, Кубу, Чехословаччину, Францію, Грецію, Індію, Ліван, Норвегію, Перу, Українську Радянську Соціалістичну Республіку, Союз Радянських Соціалістичних Республік, Об'єднане Королівство [Велика Британія], Сполучені Штати Америки, Югославію.

Генеральна Асамблея трьома послідовними голосуваннями вирішила: ...с) що такі країни будуть членами Ради на строк в один рік: Колумбія, Сполучені Штати Америки, Греція, Ліван, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Югославія...

- Назвіть і прокоментуйте ті соціально-етичні та суспільно-політичні суперечності середини 1940-х років, які дає змогу виявити документ.

перевірте свої знання

1. Визначте чинники, які впливали на формування повоєнного кордону між УРСР і ПНР.
2. Покажіть на мапі території, що ввійшли до складу України внаслідок договорів з Чехословаччиною та Румунією.
3. Проаналізуйте історичні обставини, які дали можливість УРСР стати одним із засновників ООН.
4. Охарактеризуйте особливості міжнародної діяльності України в перші післявоєнні роки.
5. Визначте складові внутрішньої політики, яку проводило радянське керівництво в СРСР у післявоєнний час.
6. Випишіть у зошит цифри, які засвідчують обсяг людських і матеріальних утрат України за роки війни.
7. Порівняйте моделі відбудови економіки в Україні та в Західній Європі. Поясніть, чим це було зумовлено.

8. Назвіть причини голоду 1946–1947 рр. Подумайте, чи можна було його уникнути. Чи підняло авторитет комуністів СРСР експортування хліба в 1946–1947 рр.?
9. Визначте сутність загальної тенденції соціального розвитку повоєнного суспільства в Україні. З'ясуйте, у чому проявлялася непослідовність цієї політики.
10. Уявіть себе журналістом, підберіть матеріали, що охарактеризували б соціальні зміни та проблеми в повоєнних селах і містах України.

§ 8. ЗАХІДНА УКРАЇНА В ПОВОЄННІ РОКИ

- Доведіть, що діяльність ОУН та УПА в післявоєнні роки мала достатньо масштабний і напружений характер.

1. Відновлення політики радянзації в західних областях України.

Після вигнання гітлерівських окупантів союзна та українська радянська влада надали західним областям України значні фінансові кошти й матеріальні ресурси, необхідні для відбудови підприємств краю. Одночасно в західні області було відряджено багато кваліфікованих працівників. Протягом 1946–1948 рр. лише на підприємства м. Львова прибули майже 14 тис. робітників і 2 тис. інженерно-технічних працівників.

Відбудову господарства краю сталінський режим використав і для здійснення його радянзації та проведення соціалістичних перетворень. Прагнучи приєднати західноукраїнський регіон до складу СРСР, сталінське керівництво зовсім не враховувало особливостей свідомості, методів господарювання, звичаїв і традицій мешканців цього краю. Тому перетворення, які навіть відповідали потребам краю, сприймалися ними як тиск і свавілля, тим більше, що багато представників компартійного та офіцерського складу поводили себе як носії вищої культури у відсталому середовищі.

У ході індустріалізації відбулися якісні зміни насамперед у традиційних галузях промисловості. Якщо в попередні десятиліття лісова галузь краю вивозила майже всю сировину в непереробленому чи напівпереробленому вигляді за межі Західної України, то тепер деревина стала сировиною для розвитку місцевої деревообробної, паперової, хімічної промисловості. У краї були збудовані Ужгородський диктово-меблевий та Мукачівський меблевий комбінати, Свалявський лісохімічний завод, Львівська картонна фабрика та ін.

Індустріалізація прискорила також виникнення нових галузей промисловості: машинобудівної та приладобудівної — на Львівщині, взуттєвої та трикотажної в Прикарпатті. Великим індустріальним центром України став Львів. Лише впродовж 1945–1946 рр. тут було відновлено та реконструйовано паровозоремонтний, велосипедний, електроламповий, приладобудівний заводи, а також збудовано заводи: автобусний, інструментальний, телефонно-телеграфний, сільськогосподарських машин та ін. Усього в ході форсованої індустріалізації в Західній Україні було відбудовано й споруджено понад 2,5 тис. великих і середніх промислових підприємств.

Протягом повоєнної п'ятирічки здійснювалася прискорена відбудова нафтової промисловості Прикарпаття. У 1950 р. поблизу м. Долини Івано-Франківської області було відкрито потужне нафтове родовище. У 1947–1948 рр. відкрито перші робочі пласти Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Тоді ж в Україні було створено газову промисловість. У Дрогобицькій області були розвідані потужні газові родовища. У 1948 р. завершилося будівництво найпотужнішого тоді в Європі та СРСР магістрального газопроводу Дашава–Київ. У 1951 р. західноукраїнський газ почала отримувати й Москва. Здійснення індустріалізації в Західній Україні повторювало всі недоліки, які були допущені в ході індустріалізації Східної України.

Масова колективізація в Західній Україні розгорнулася лише наприкінці 1948 р. і завершилася в основному в 1950–1951 рр. За радянською пропагандистською схемою протягом 1946–1947 рр. у колгоспи вступали лише бідняки, які, мовляв, до 1948 р. зуміли довести середнякам переваги колективного господарювання. Насправді ж головним методом переконування залишилося грубе насильство: тиск, терор, масові репресії, депортації. Політвідділи, у яких працювали переведені зі сходу партійні працівники, усіляко утискували міцні селянські господарства. За підтримки військ НКВС репресивними методами заганяли в колгоспи середняків, «розкуркулювали» заможних селян і їхні сім'ї, тих, хто все-таки відмовлявся вступати в колгоспи, виселяли в Сибір чи на північ СРСР. Таким чином до середини 1951 р. в Західній Україні в колективні господарства об'єднали понад 95 % селянських господарств.

Індустріалізація краю потребувала великої кількості кваліфікованих робітників, технологів, інженерно-технічних працівників. Тому сталінський режим звертав значну увагу на розвиток освіти. Одночасно питання освіти мали для радянської влади дуже важливе пропагандистське значення. Адже ліквідація неграмотності, розширення всіх ланок освіти сприяли формуванню симпатій до радянської влади. Крім того, за допомогою розгалуженої системи освіти радянська влада отримувала змогу виховувати нову західноукраїнську інтелігенцію, прийнятну настроями та ідеалами нової влади.

Працюючи в цьому напрямі, радянська влада досягла значних успіхів. Так, у 1950/51 навчальному році в школах західних областей працювало 60 тис. учителів, тоді як у довоєнний час їх було лише 10 тис. Початкову освіту здобували всі діти шкільного віку, утричі зросла кількість учнів 5–10 класів. У 1950 р. у Західній Україні діяло 25 вищих навчальних закладів. Кількість студентів у них, порівняно з довоєнним часом, зросла в 10 разів. При цьому вищі навчальні заклади активно використовувалися для зросійщення населення й інтелігенції.

2. Становище церкви. Ліквідація Української греко-католицької церкви.

Одночасно із соціально-економічними перетвореннями влада розпочала активну боротьбу проти Української греко-католицької церкви (УГКЦ), адже вона була одним із важливих чинників суспільно-політичного життя краю, опорою людей у їхніх радощах і бідах. За умов тривалої української бездержавності УГКЦ виконувала роль посередника між українцями та офіційною владою. Одночасно вона надавала національно-визвольному руху свою духовну підтримку, **83**

Йосип Сліпий

надихала на національно-визвольну боротьбу. За століття свого розвитку УГКЦ перетворилася на широко розгалужену, авторитетну духовну силу. На час установлення радянської влади вона мала 3040 парафій, 4440 церков, духовну академію, 5 духовних семінарій, 2 школи, 127 монастирів і понад 5 млн прихожан.

Греко-католицька церква шукала шлях для налагодження контактів із радянською владою. У жовтні 1944 р. митрополит Андрей Шептицький надіслав лист до радянського уряду, у якому висловив готовність співпрацювати з радянською владою. Однак 1 листопада 1944 р. митрополит помер. Щоб порозумітися з новою владою, наступник А. Шептицького — митрополит Йосип Сліпий — відрядив

у грудні 1944 р. делегацію до Москви. Повноважні делегати запевнили Раду в справах релігії при Раді міністрів СРСР у тому, що УГКЦ сприятиме утвердженню миру й злагоди в державі, завжди дотримуватиметься радянських законів. Вони особисто передали представнику радянського уряду текст звернення Й. Сліпого «До духовенства і віруючих» із закликом до бійців ОУН «вернутися з неправильного шляху». Делегація УГКЦ передала 100 тис. крб у фонд Червоного Хреста.

Однак уже на початку квітня 1945 р. республіканські газети, журнали й радіо опублікували ряд звинувачень проти УГКЦ, зокрема, її нібито підпорядкованості «профашистському» Ватикану, ідейної та моральної підтримки «буржуазно-націоналістичного підпілля». Наступним кроком спланованого дійства став арешт усіх єпископів і митрополита Й. Сліпого. Невдовзі були розгромлені митрополія, єпархіальні управління, закриті духовні навчальні заклади, почалися арешти серед духовенства та монахів. Усього заарештували понад 2 тис. осіб.

Щоб надати своїм діям правового характеру, НКВС примусив кількох священників УГКЦ створити ініціативну групу, яка проголосила бажання розірвати унію з Римом і приєднатися до Російської православної церкви (РПЦ). 8–10 березня 1946 р. в храмі св. Юра у Львові було скликано Собор УГКЦ, на якому були присутні 216 священників і 19 світських осіб. Зібрання проголосило скасування Брестської унії 1596 р. і «возз'єднання» УГКЦ із РПЦ.

590 священників разом із митрополитом Й. Сліпим, які не підтримали рішення Собору, зазнали репресій. 344 з них були заслані до Сибіру. Так само НКВС ліквідував і греко-католицьку церкву Закарпаття, заарештувавши мукачівського єпископа Теодора Ромжу. У серпні 1949 р. Московський патріархат проголосив «добровільне возз'єднання» Мукачівської єпархії з РПЦ.

3. Боротьба ОУН та УПА.

Тоді, коли радянська влада прагнула приєднати Західну Україну до СРСР, щоб знищити головні вогнища українського національно-визвольного руху та зміцнити свої геополітичні позиції в Європі, ОУН убачала майбутнє Західної України іншим. Передбачаючи, що після розгрому нацистської Німеччини західні країни та СРСР неминуче продовжать збройну боротьбу між собою, ОУН поставила перед собою завдання перешкодити радянській владі закріпитися в Західній Україні.

Тому зі вступом радянської армії на територію Західної України УПА розгорнула збройну боротьбу проти радянської влади та її регулярного війська. У бойових підрозділах УПА, які мали по 500–600 бійців, загалом налічувалося майже 90 тис. вояків. До їхнього складу входили кавалерійські та артилерійські частини. УПА утримувала під своїм контролем територію майже 150 тис. км², на якій утворила власні органи місцевої влади. З'єднання УПА вели відкриті бої з невеликими гарнізонами, групами радянських військовослужбовців, тилowymi службами, здійснювали диверсії на залізницях і шосейних дорогах, улаштовували напади на районні центри, де закріпилася радянська влада.

Вояки бойового підрозділу УПА

Боротьба ОУН та УПА мала достатньо масштабний і напружений характер. Після звільнення від гітлерівців Західної України з лютого 1944 р. до пізньої осені 1945 р. повстанці здійснили майже 6 тис. операцій проти радянських частин, 14,5 тис. терористичних і диверсійних актів. Війська НКВС, солдати Львівського та Прикарпатського військових округів провели тоді 27 тис. бойових операцій проти ОУН та УПА. Отже, протягом перших 20 місяців існування радянської влади в Західній Україні на один день припадало не менше 500 сутічок.

Протягом січня–квітня 1946 р. радянська влада здійснила широкомасштабну операцію під назвою «Велика блокада». У ній були задіяні 585 тис. солдатів, авіація та бронетехніка. УПА втратила майже 40 % свого складу, однак зброю не склала. Зважаючи на несприятливе співвідношення сил та усвідомлюючи ілюзорність своїх сподівань щодо радянсько-американської війни, Українська головна визвольна рада наприкінці 1946 р. прийняла рішення про демобілізацію частини повстанців, прорив певної кількості вояків на Захід, реорганізацію решти УПА для потреб ведення партизанської війни невеликими групами чисельністю 10–15 бійців. Одночасно значну частину найстійкіших і найвитриваліших оунівців було залучено для ведення масштабної підпільної боротьби, організації акцій саботажу, ведення антирадянської пропаганди, здійснення індивідуальних терористичних акцій проти представників радянської влади.

історичний факт

Командування УПА здійснювало збройно-пропагандистські рейди на територію сусідніх з УРСР держав. Улітку 1947 р. був здійснений рейд до Чехословаччини, улітку–восени 1947 р. — до Угорщини, узимку 1947/1948 рр. — до Східної Пруссії, наприкінці 1948 р. — на початку 1949 р. — до Румунії.

Протягом 1944–1948 рр. УПА проводила бойові операції в Закерзонні — на українських етнічних землях, які за радянсько-польським договором увійшли до складу польської держави й зазнавали цілеспрямованої деукраїнізації.

Радянське керівництво, стурбоване неспокійною ситуацією в Західній Україні, постійно шукало можливостей нейтралізації повстанського руху. З цієї метою починаючи з травня 1945 р. і до 1949 р. радянська влада оголосила 7 амністій для учасників збройної боротьби та підпілля. Амністією 1945 р., яка 85

передбачала повне прощення в обмін на добровільне складення зброї, скористалися майже 30 тис. повстанців, а в грудні 1949 р. — понад 77 тис.

Серед засобів боротьби проти українського озброєного підпілля радянські органи безпеки створили 379 конспіративно-розвідувальних спецгруп, які використовувалися для перевірки підозрілих осіб щодо причетності до ОУН та УПА, компрометації українського підпілля, його керівників і т. п. Діяльність таких формувань МДБ УРСР супроводжувалася численними провокаціями, насильством, грабежем, мародерством, винищенням сіл. У відповідь служба безпеки ОУН також створювала спеціальні підрозділи, що діяли «під маскою советів».

Масові репресії, депортації «антирадянських елементів», насильницька колективізація західноукраїнських сіл поступово звужували соціальну базу для руху Опору, унеможлилювали його матеріальну підтримку. Тому у вересні 1949 р. головнокомандувач УПА генерал-хорунжий Р. Шухевич видав наказ, згідно з яким наприкінці 1949 р. підрозділи УПА мали припинити свою бойову діяльність і зосередитися на саботажі та пропагандистській роботі. Загибель Р. Шухевича в березні 1950 р. призвела до подальшого згортання спротиву ОУН та УПА. У травні 1954 р. був заарештований останній керівник УПА — полковник Василь Кук. Останню боївку УПА в Тернопільській області органи держбезпеки розгромили аж у квітні 1960 р.

історичний факт

Утрати ОУН та УПА в боротьбі з радянським тоталітаризмом становлять 155 108 осіб. Чисельність тих, хто загинув з радянського боку, за неповними даними, становила 30 676 осіб, з них 4 тис. були представниками органів влади.

Частина бійців УПА пробралася на Захід. Іноді воякам удавалося зробити це поодиночі, іноді навіть достатньо численними групами. Наприклад, частина групи «Сян» після депортації українців із Закерзоння пробилася через територію Чехословаччини в Західну Німеччину. У такий спосіб у Західній Європі були засновані закордонні частини ОУН.

Намагання дезорганізувати національне підпілля в Західній Україні в середині 1950-х років підштовхнули радянські спецслужби до вбивства в еміграції ідеолога українського національного руху, професора Українського вільного університету в Мюнхені Лева Ребета (1957) та голови Проводу закордонних частин ОУН Степана Бандери (1959).

4. Життя населення в період протистояння радянської влади та ОУН і УПА.

Прийшовши в Західну Україну, сталінський режим прагнув якнайшвидше та якнайглибше її радянлізувати. Типове для радянських перетворень форсування (прискорення) темпів спонукало партійних функціонерів до використання насильницьких методів. Друга причина застосування насильства пояснювалася самою традицією більшовизму, який у боротьбі з ідеологічним опонентом постійно використовував одну зброю — насилля. У Західній Україні він зустрівся зі своїм ідеологічним опонентом — українським національним рухом, який опирався на масову підтримку народу. Третя та головна причина застосування

масових репресій полягала в прагненні позбавити ОУН та УПА підтримки власного народу. Для досягнення цього сталінський репресивний апарат застосував увесь напрацьований за попередні десятиліття арсенал насильницьких дій: арешти, убивства, тортури, заручництво, конфіскацію майна, масові депортації.

Уже в січні 1944 р. НКВС СРСР поставив перед своїми працівниками завдання: «...усіх виявлених пособників на території України заарештувати з конфіскацією майна і відправити до Чорногорського спецтабору» (Красноярський край).

З наближенням радянської армії до Західної України надійшло нове розпорядження НКВС: «Сім'ї, у складі яких є оунівці, які перебували на нелегальному становищі, а також сім'ї засуджених оунівців узяти на облік і виселити до тиллових областей Союзу».

Закінчення війни дало можливість радянській владі вдаватися до ще жорстокіших каральних акцій. У травні 1945 р. М. Хрущов вимагав від західноукраїнських обкомів та управлінь НКВС «застосування нових методів роботи», а саме — використання системи заручників. У кожному селі було відібрано заручників із найавторитетніших і найзаможніших селян. Вони мусили повідомляти владу про наміри та дії повстанців під загрозою арешту й виселення. Жертвами репресивних дій радянської влади насамперед ставали члени сімей оунівців і «бандпособників», заможні селяни із сім'ями, західноукраїнська інтелігенція, священики греко-католицької церкви. У ході масових репресій лише протягом 1946–1948 рр. до східних районів СРСР було депортовано майже 500 тис. західних українців.

5. Операція «Вісла».

Трагічна доля спіткала населення Закерзоння (Лемківщина, Посяння, Підляштя, Холмщина). Відповідно до договору від 9 вересня 1944 р. між Польським комітетом національного визволення та урядом УРСР, польське населення мало покинути територію України, а українське населення, що проживало в Закерзонні, повинне було евакуюватися до радянської України. Однак більшість селян не бажала залишати землю предків і нажите майно. Їх лякали також сталінські репресії та колективізація, відомості про які поширилася в Закерзонні ще в 1939–1941 рр. Тому першими добровільними переселенцями (81 тис. осіб) стали малозаможні сім'ї, господарства яких були зруйновані війною, або ж ті, хто зазнав чи побоювався репресивних дій з боку підпільних польських формувань.

До середини 1945 р. потік добровільних переселенців припинився, тим більше, що частина добровольців, рятуючись від сталінських переслідувань, повернулася назад. Щоб змусити українців до переселення, польська сторона розпочала відкритий терор. Військо Польське та інші силові структури комуністичної Польщі плюндрували й спалювали українські села, убивали їх мешканців. Однак українці продовжували триматися рідних місць. Відтак український радянський уряд звернувся до польського уряду з проханням про «надання військової допомоги щодо прискорення масової депортації населення». На задоволення прохання три польські дивізії розпочали операцію примусового виселення українського населення з 50-кілометрової прикордонної смуги на територію УРСР. Насильницьке переселення супроводжувалося вбивствами, пограбуваннями, мародерством. Шукаючи порятунку, більшість українців погодилася на депортацію. У такий спосіб до 1946 р. в УРСР було переселено 488,7 тис. осіб — переважну більшість українського населення Закерзоння.

Не бажаючи миритися з перебуванням на колишніх українських землях хоча б незначної кількості українців, уряд комуністичної Польщі протягом 28 квітня—12 серпня 1947 р. здійснив повне виселення українського населення в ході операції під кодовою назвою «Вісла». Усіх українців і членів змішаних українсько-польських сімей було виселено з українських етнічних земель у західні та північні райони Польщі.

Військова операція набула рис депортації. За дві-три години українці мусили зібрати найпотрібніші речі та залишити місце проживання. Тих, хто не виконував наказ, убивали. За даними польського уряду, таких було 680 осіб. Брутальне ставлення конвоїрів, довготривалі подорожі в антисанітарних умовах спричинили жахливий стан депортованих у пункти прибуття. Усього Військо Польське депортувало 140 575 українців до Ольштинського, Гданського, Вроцлавського, Познанського і Щецинського воєводств. Поселення на нових землях здійснювалося за «принципом розпорошення», згідно з яким у населених пунктах поселяли не більше 2–3 родин, що в майбутньому мало призвести до їхньої неминучої колонізації. Українцям надавали зруйновані помешкання. Кращі будівлі на землях, які до закінчення війни перебували в складі Німеччини, надавалися місцевим і прибулим полякам.

Переселенцям заборонили повертатися додому. Тих, хто намагався знехтувати цією заборонаю, виловлювали та повертали назад, а частіше відправляли до Явожно — концентраційного табору для українських утікачів. За 20 місяців у таборі було ув'язнено понад 3 тис. мирних мешканців, у тому числі жінок і дітей. Розпач і важкі умови утримання іноді доводили людей до самогубства — вони кидалися на дротяну загорожу з електричним струмом.

Репресивна акція «Вісла» на міждержавному рівні була скоординована з радянським і чехословацьким урядами, які за допомогою своїх збройних сил повністю заблокували східні та південні кордони Польщі. 3 серпня 1990 р. сенат Польщі засудив операцію «Вісла» як злочинну.

працюємо з документами

- Прочитайте уривок із рапорту командувачу командира 26-го тактичного відтинку УПА Василя Мізерного. Визначте особливості здійснюваної депортації.

...Військо Польське провело виселення нашого населення дуже швидко, оскільки протягом чотирьох годин кожен господар мусив спакувати речі і виїхати із села. У деяких селах... людям давали на збори лише дві години. У зв'язку з чим населення не мало змоги забрати із собою сільськогосподарські машини: молотилки, зерноочисні машини, січкарні, плуги, борони, предмети домашнього господарства, швейні машини, картоплю і т. п. Усе це забрало польське цивільне населення разом із Військом Польським...

Залишаючи свої домівки, населення дуже плакало й говорило нашим стрільцям: «Ми якось переживемо цей час, але як ви, бідні, будете без нас боротись?» Просили, щоб на випадок якихось змін не забували про них. Той, хто мав трохи часу, виносив до лісу або ж ховав у криївках різні речі: білизну, взуття, масло, сир, зерно й навіть худобу, а згодом показував місця схованок нашим, щоб це могли використати вони, а не ворог.

Ті села, мешканців яких найбільше підозрювали в співпраці з нами, одразу ж спалювали.

перевірте свої знання

1. Охарактеризуйте риси індустріалізації Західної України в післявоєнний період. Чим вона відрізнялася і чим була подібна до індустріалізації 1930-х років на сході України?
2. Опишіть форми й методи колективізації в Західній Україні. Порівняйте їх із формами та методами колективізації в Наддніпрянській Україні.
3. Які завдання вирішувала радянська влада в ході розвитку в Західній Україні системи середньої та вищої освіти?
4. Проаналізуйте ті історичні обставини, у яких УГКЦ шукала шляхи порозуміння з радянською владою.
5. Охарактеризуйте ту систему методів і засобів, яку використовував НКВС при ліквідації УГКЦ.
6. Доведіть, що діяльність ОУН та УПА в післявоєнні роки мала достатньо масштабний і напружений характер.
7. Охарактеризуйте засоби нейтралізації повстанського руху, які застосовувала радянська влада в Західній Україні.
8. Визначте причини застосування органами радянської влади масових репресій проти західних українців.
9. На які верстви були спрямовані масові репресії? Поясніть, чому саме на них.
10. Проаналізуйте причини виселення українців із Закарпаття.

§ 9. ПІСЛЯВОЄННЕ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ТА КУЛЬТУРА

- Пригадайте образ співочої пташки в золотій клітці. Поміркуйте, чому митець не може творити за планом. Чи може митець, якого принижують, створити визначний твір?

1. Особливості суспільно-політичного життя.

Значний вплив на суспільно-політичне життя післявоєнного часу мав той чинник, що Радянський Союз, який вийшов переможцем із Другої світової війни, зробив найбільший внесок у розгром нацизму. Це дало можливість радянському керівництву розширити територіальні межі СРСР за рахунок Східної Пруссії, Закарпаття, Галичини та інших територій, а також експортувати комуністичну революцію в Польщу, Угорщину, Румунію, Болгарію, Чехословаччину, Східну Німеччину. Отже, Радянський Союз навіть перевершив могутність Російської імперії.

Однак саме тоді в суспільній свідомості зароджувалися нові ідеї, процеси, явища, які з часом стали чинниками руйнування радянського режиму. Так, вихід України на міжнародну арену, її участь у заснуванні ООН викликали в українських інтелігентів почуття гордості за свою батьківщину. Вони вбачали в цих історичних фактах визнання міжнародного авторитету України, її суттєвий внесок у розгром нацизму.

Створення соціалістичної співдружності позбавляло радянських централізаторів головного аргументу щодо України, Білорусії та Прибалтики — необхідності міцного об'єднання заради протистояння ворожому оточенню. Адже тепер Україна межувала з країнами народної демократії. Це викликало в українських патріотів закономірне запитання: чому Україна має бути республікою СРСР, тоді як її західні та південні сусіди — Польща, Чехословаччина, Угорщина і Румунія — мають статус незалежних держав?

Війна змінила співвідношення між «російським містом» і «українським селом». Міста на сході залишилися «російськими», однак у центрі та заході України через зменшення внаслідок війни чисельності поляків і євреїв, вони стали переважно українськими. Уперше за всю новітню історію українці становили більшість населення у двох найважливіших з політичного погляду містах Західної та Центральної України — Києві та Львові.

Воз'єднання Західної та Східної України сприяло зміцненню національної самосвідомості населення. Окремі етнічні групи бойків, лемків, гуцулів, мешканці українсько-російського прикордоння усвідомили свою належність до українського народу.

Війна змінила національний склад комуністичної партії України та її керівних органів. У переважній більшості, за винятком посади першого секретаря, який призначався з росіян, та складу політбюро ЦК КП(б)У, де знову ж таки домінували росіяни, посади нижчого рівня посідали українці, які добре знали місцеві особливості.

Збільшення чисельності українців на всіх рівнях партійного керівництва, хоча б формальне розширення конституційних прав України створювало передумови для зародження автономістських настроїв у КП(б)У, посилювало почуття власної гідності та впевненості. Так, українські керівники вимагали для розореної війною України більшої частини коштів із всесоюзного бюджету, аніж було заплановано кремлівським керівництвом.

Ще очевиднішою проблемою, яка постала перед радянським керівництвом, стало поширення прозахідних настроїв серед радянських громадян. Це стосувалося українців, які потрапили до зони нацистської окупації, де отримали досвід контактів із нерадянським світом і з українськими національно свідомими громадянами.

У післявоєнні роки до України повернулися 1 млн 250 тис. молодих українців, які були насильно вивезені до Німеччини. Майже 300 тис. їх, нібито за державну зраду, одразу було вивезено в Сибір. А ті, хто залишився, могли засвідчити, що життя робітників і селян у країнах Західної Європи було не таким злиденним, як його описувала радянська пропаганда. Те ж саме підтверджували й радянські солдати, які повернулися додому. У СРСР з'явилися небачені раніше товари масового вжитку, демонструвалися трофейні кінофільми, які стали живими ілюстраціями до розповідей українських бранців і солдатів. До речі, за «антирадянську пропаганду та вихваляння фашистської Німеччини» багато їх потрапило до ГУЛАГу на довгі роки.

Побачене та почуте налаштовувало людей на пошуки відповіді на запитання: чому наше життя набагато гірше, аніж у них? Суспільство пройнялося переконанням, що народ, який виніс на собі весь тягар війни, здобув перемогу ціною неймовірних жертв, заслуговує на краще життя. Українці очікували на значні поступки з боку сталінського режиму: припинення репресій, ліквідацію колгоспів, пом'якшення цензури.

історичний факт

Іноді прагнення до кращого життя проявлялися в наївній і відвертій формі. Так в одному з колгоспів Володарського району Сталінської (Донецької) області поширилася чутка, що Асамблея ООН у Сан-Франциско прийняла рішення про розпуск колгоспів. Селяни одразу ж прийшли до правління з вимогою розділити між ними колгоспне майно.

2. Становище творчої інтелігенції. Ідеологічні кампанії.

З огляду на ті настрої, які поширювалися в народі, радянська влада постала перед вибором: підтримати їх і пом'якшити політичний режим, зосередитися на покращенні матеріальних умов народу чи знову вдаватися до репресій, посилювати тоталітарний режим шляхом пошуку нових внутрішніх ворогів. Сталінський режим обрав другий варіант.

У 1946 р. в Радянському Союзі розгорнулася надзвичайно масштабна ідеологічна кампанія, яка мала на меті підпорядкувати владному контролю не лише поведінку, а й думки та настрої окремих осіб і суспільства в цілому. Оскільки на формування суспільних настроїв і громадської думки найбільший вплив завжди мала творча інтелігенція, то вістря ідеологічних кампаній було спрямоване насамперед проти цієї суспільної верстви. «Ждановщина» (від прізвища А. Жданова — тодішнього голови відділу агітації й пропаганди) розпочалася з постанови ЦК ВКП(б) «Про журнали “Звезда” і “Ленинград”» (серпень 1946 р.). Цькування інтелігенції здійснювалося під гаслами викорінення «гнилих західних культурних впливів» і «лібералізму» («угодовського» ставлення до «класових ворогів»). Жертвами ідеологічного терору, який часто поєднувався з каральними діями держави, стали насамперед талановиті люди, які мали творчі та новаторські погляди, уміли побачити незвичайне в буденному.

У союзних республіках до традиційних звинувачень проти інтелігенції обов'язково долучалося шельмування митців за «буржуазний націоналізм». Найпотужніший ідеологічний удар сталінізм спрямував проти України, адже саме ця республіка зазнала найбільшого впливу «західного способу життя» під час гітлерівської окупації. Тому кампанія звинувачення в ідеологічних збоченнях діячів української культури розпочалася ще в роки війни. 31 січня 1944 р. Й. Сталін на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) звинуватив О. Довженка — автора кіноповісті «Україна в огні» — в антиленінських помилках і націоналістичних перекрученнях. Ця критика, розтиражована в газетах, означала в радянській державі творчу смерть для українського митця, позбавляла його можливості брати участь у літературному процесі.

історичне джерело

27 липня 1945 р. О. Довженко з приводу тієї критики зробив запис у своєму щоденнику: «... невже любов до свого народу є націоналізм? Чи націоналізм у непотуранні глупості людей чиновних, холодних діляг, чи в невмінні художника стримати сльози, коли народу боляче?»

Однак і після закінчення війни компартійна влада переслідувала О. Довженка. Йому не дозволили повернутися з Москви в Україну.

Спином до початку нової масованої атаки на українську інтелігенцію став липнева (1946) резолюція ЦК ВКП(б) «Про серйозні недоліки і помилки керівництва української компартії». ЦК КП(б)У було звинувачено в недостатній увазі «до підбору й ідеологічно-політичного виховання кадрів у галузі науки, літератури й мистецтва». Щоб продемонструвати свою лояльність до сталінської Москви, ЦК КП(б)У протягом серпня—жовтня 1946 р. видав низку ідеологічних постанов: про «Історію української літератури», про журнал «Перець», про журнал «Вітчизна», про репертуар театрів.

Відповідно до них в Україні розпочалася кампанія «викорінення всіх решток буржуазно-націоналістичної ідеології». Сторінки преси зарясніли «викривальними» статтями про «пережитки», «ворожі ідеї та концепції», про «перекручення і помилки», у наукових і культурних закладах, в установах на партійних зборах засуджували роботу і творчість учених і митців, які вже були винні тільки тому, що відрізнялися від інших талантом і новаторським пошуком. В Україні розпочалося переслідування письменників А. Головка, О. Копиленка, Остапа Вишні, М. Стельмаха, Ю. Яновського, поетів М. Рильського, А. Малишка, С. Олійника. У жовтні 1946 р. збори художників Києва засудили творчість визначних майстрів пензля М. Глуценка та М. Дерегуса.

Кампанія критики переросла в масові арешти науковців, літераторів, діячів культури. Протягом 1946–1947 рр. було репресовано майже 10 тис. чоловік.

Зазнала ідеологічних атак радянського режиму й українська історична наука. Дозволивши патріотичний виклад історії українського народу під час війни, сталінський режим узявся за його нещадне викорінення в повоєнні роки. Українських істориків звинуватили в «буржуазному націоналізмі», зокрема, у тому, що вони наголошували на відмінності української та російської історії, на українськості Київської Русі, ідеалізації українських національних діячів XIX ст. В Україні були практично заборонені праці В. Антоновича та М. Грушевського. У Західній Україні зазнали переслідувань відомі історики, учні М. Грушевського, — І. Крип'якевич, М. Кордуба. У 1947 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР». Компартія вимагала писати історію України «з позицій класової боротьби та російсько-української єдності». Щоб залякати науковців, у Львові було ліквідовано відділи інститутів історії України, української літератури та економіки АН УРСР, через що багато вчених утратило роботу.

Особливо гнітючим став 1947 р. для письменників. Від «ждановщини» потерпали такі відомі українські митці, як М. Рильський — за поетичні твори «Київські октави» та «Мандрівка в молодість», Ю. Яновський — за роман «Жива вода», І. Сенченко — за повість «Його покоління» та ін.

У 1948 р. зазнали ідеологічної атаки навіть природничі науки. У республіці розгорнулася кампанія «викриття» генетики, яку оголосили «псевдонаукою». Використовуючи досить низький освітній рівень компартійного керівництва, даючи нездійсненні обіцянки, Всесоюзну академію сільськогосподарських наук очолив Т. Лисенко. Маючи освіту агронома, цей «академік», опираючись на підтримку Сталіна, розпочав переслідування провідних учених-генетиків. Жертвами розгорнутої кампанії стали такі провідні українські вчені, як О. Богомолець, М. Гришко, Р. Кавецький, Ю. Спасокукоцький, М. Холодний, викладачі, автори підручників з біології та генетики та ін.

Одночасно було розгорнуто ідеологічну кампанію і проти кібернетики.

У 1949 р. суспільно-політичне життя Радянського Союзу тривало під гаслами нової ідеологічної кампанії: боротьби проти «безрідного космополітизму» та «низькопоклонства перед Заходом». Вона відродила довоєнну тактику тоталітарного режиму — пошуки внутрішніх ворогів. Кампанія швидко набула антисемітського спрямування. В Україні її жертвами стали відомі вчені та 19 літераторів єврейського походження.

Особливо посилилася антисемітська кампанія в УРСР з грудня 1949 р., коли влада в республіці перейшла до рук першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова. З його приходом почали звільняти євреїв із центральних культурно-ідеологічних установ, редакцій газет, журналів, академічних інститутів, театрів.

Новим приводом для розгортання ідеологічного тиску на українську інтелігенцію стали Дні української культури в Москві (15–25 червня 1951 р.). Через тиждень у газеті «Правда» з'явилася гостра критична стаття на адресу ЦК КП(б)У, який нібито знову послабив боротьбу з українським буржуазним націоналізмом, який «звив собі кубло» в українській літературі та науці. У статті було розкритиковане лібрето опери К. Данькевича «Богдан Хмельницький». Її автори О. Корнійчук і В. Василевська звинувачувалися в тому, що недостатньо розкрили «прогресивну» роль російського царя та російських бояр.

Стаття в «Правді» дала поштовх для поширення нової хвилі антинаціоналістичної кампанії в Україні. Уже через кілька днів газета «Радянська Україна» гнівно таврувала «націоналістичний» вірш В. Сосюри «Любіть Україну», написаний ще в 1944 р., який «викликає в трудящих Радянської України почуття протесту й обурення». Поета звинуватили в тому, що він закликав любити не радянську і соціалістичну, а «якусь одвічну Україну, Україну взагалі».

Восени 1951 р. відбувся пленум ЦК КП(б)У, на якому гостро засудили «помилки» у творчості українських письменників.

Спілку письменників України звинуватили в тому, що вона допустила «помилки націоналістичного характеру» при виданні творів класиків — І. Котляревського, В. Стефаника, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки. Багатьох українських письменників — М. Рильського, Ірину Вільде, П. Воронька, А. Малишка, Ю. Яновського, композиторів Г. Верьовку, Б. Лятошинського, П. Майбороду — за таврували як націоналістів.

Водночас КП(б)У влаштувала для населення України справжнє «промивання мізків». Так, лише в 1951 р. було прочитано майже 25 тис. лекцій, які примусово вислухали 7,7 млн чоловік. Тематика лекторських виступів була цілеспрямованою: «Великий російський народ — провідна нація СРСР» і «Українські буржуазні націоналісти — смертельні вороги українського народу».

Володимир Сосюра

Платон Майборода

вість Інституту фізики АН УРСР під керівництвом **Митрофана Пасічника** успішно розвивати дослідження атомного ядра. У Харківському фізико-технічному інституті займалися фізикою надвисоких і середніх енергій, фізикою наднизьких температур, радіофізикою.

Продовжив роботу над опануванням реактивного руху уродженець Київщини академік **Архип Люлька** — винахідник першого в СРСР турбореактивного двигуна. Розпочавши свою роботу ще до війни в Харкові, він продовжив її в Ленінграді. Улітку 1947 р. в повітря піднялися перші радянські літаки СУ-11 та Іл-22, оснащені двигунами А. Люльки.

Українські вчені досягали всесвітньо значущих успіхів. Під керівництвом **Сергія Лебедева** в Інституті електроніки протягом 1948–1950 рр. у Києві було розроблено й виготовлено першу в Європі електронну цифрову обчислювальну машину. Інститут електрозварювання АН УРСР ім. Є. Патона продовжував розробку й запровадження у виробництво нової зварювальної техніки. У 1953 р. в Києві був уведений у дію найдовший тоді у світі (1543 м) суцільнозварений міст. З 1948 р. розпочалися перспективні дослідження в галузі порошкової металургії.

Директор Інституту фізичної хімії АН УРСР **Олександр Бродський** разом зі своїми учнями розробив теорію розділення ізотопів. Його «Хімія ізотопів» стала першою у світовій науці підсумковою працею в цій галузі хімії. Науковий колектив під керівництвом математика **Михайла Лаврентьєва** створив новий напрям у теорії функцій, що посприяло розвитку газо- та гідродинаміки.

У повоєнні роки продовжили плідну роботу відомі українські вчені: математик М. Боголюбов, мікробіолог М. Гамалія, селекціонер В. Юр'єв.

Разом із тим розвиток української науки суттєво сповільнювався догматичним і диктаторським утручанням влади. Наприклад, невизнання кібернетики стримувало розвиток електроніки, запровадження наукових розробок у виробництво. Розвиток атомної та теоретичної фізики стримувався критиканством теорії відносності А. Ейнштейна.

Микола Боголюбов

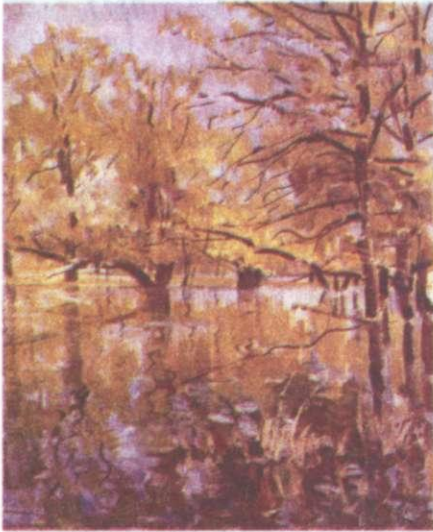

Микола Гамалія

4. Література і мистецтво.

Радянська влада, контролюючи діячів культури, науки і освіти, прагнула охопити своїм пропагандистським впливом найширші верстви населення. Тому в повоєнні роки зростала кількість закладів культури: клубів, бібліотек, музеїв. У листопаді 1951 р. був відкритий перший український телевізійний центр у м. Києві.

Незважаючи на надмірну заідеологізованість, українська літературна проза тих років поповнилася романами **Олеся Гончара** «Прапорносці», циклом романів 95

О. Шовкуненко. Паводок.
(Фрагмент). 1953 р.

Михайла Стельмаха «Велика рідня», «Кров людська — не водиця», «Хліб і сіль», що були відзначені найвищими державними преміями. У цей час було видано поетичну збірку **Андрія Малишка** «Лірика», поеми «Прометей», «За синім морем».

У 1950 р. на екрани республіки вийшов фільм «Тарас Шевченко» українського кінорежисера І. Савченка.

Художні полотна О. Шовкуненка, М. Дергуса, Т. Яблонської («Хліб», «Весна», «Над Дніпром», «Ранок») відображали життя повоєнної України в її повсякденні та планах на майбутнє.

Продовжували творчу роботу композитори К. Данькевич, Б. Лятошинський, Ю. Мейтус.

Митці постійно перебували під тиском вимог так званого методу соцреалізму, який

показував життя в прикрашеному вигляді. Типовим прикладом таких творів стали п'єси О. Корнійчука «Калиновий гай», «Приїздить у Дзвінкове». Однак існує думка, що вони мали право на існування, оскільки допомагали переживати труднощі повоєнного часу.

історичний факт

Про те, у яких умовах працювали українські літератори, свідчать дані дослідників: у 1938–1954 рр. українська література втратила 223 письменників, 17 із них розстріляно, 8 покінчили життя самогубством, 175 заарештовано або заслано, 16 пропали безвісти і лише 7 померли своєю смертю.

На жаль «залізна завіса», якою заслонила себе від світу Радянський Союз, штучно відокремила від України культуру української діаспори. Тим часом у листопаді 1945 р. в німецькому місті Аугсбург було засновано Українську вільну академію наук (з березня 1949 р. вона працювала в Канаді, а з квітня 1950 р. — у США).

96

Іван Багрянний

У 1947 р. в Мюнхені відновилася діяльність Наукового товариства імені Шевченка. У 1949 р. воно розпочало видання багатотомної «Енциклопедії українознавства» за редакцією відомого вченого В. Кубійовича.

У 1950 р. українська література збагатилася видатним твором **Івана Багряного** «Сад Гетсиманський», за який автору в 1991 р. присуджено посмертно Державну премію України ім. Тараса Шевченка. Іван Багрянний — письменник, політичний діяч, багаторічний в'язень ГУЛАГу набагато раніше, аніж О. Солженіцин, ознайомив західну громадськість із тією брутальною атмосфе-

рою свавілля, беззаконня та нелюдськими умовами, які панували в Україні та в усьому СРСР.

працюємо з документами

- Прочитайте документ, визначте, на що спрямовував репертуарну політику театрів ЦК КП(б)У. Поясніть, чому театри мало ставили вистав з радянської тематики.

З постанови ЦК КП(б)У «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення»

12 жовтня 1946 р.

Найголовніший недолік нинішнього стану репертуару драматичних і оперних театрів УРСР полягає в тому, що п'єси радянських авторів на сучасні теми виявилися фактично витісненими з репертуару театрів УРСР. У Київському драматичному театрі ім. Франка з 16 п'єс, поставлених у 1945 р. і в першому півріччі 1946 р., питанням сучасного радянського життя були присвячені тільки три прем'єри; у Київському театрі російської драми ім. Лесі Українки з 14 — 4; Харківському театрі ім. Тараса Шевченка з 17 — 3; у Харківському театрі російської драми з 18 — 6; у Львівському театрі ім. М. Заньковецької з 16 — 3...

У зовсім неприпустимому стані перебуває репертуар оперних театрів УРСР... За останні роки театри УРСР не поставили ні однієї опери радянських композиторів, присвяченої сучасному життю, і не організували спільно з композиторами роботи по створенню нових опер на сучасні російські теми.

Драматичні й оперні театри України досі не створили високоідейних і повноцінних у художньому відношенні спектаклів про перемогу радянського ладу, про сталінську дружбу народів радянської країни.

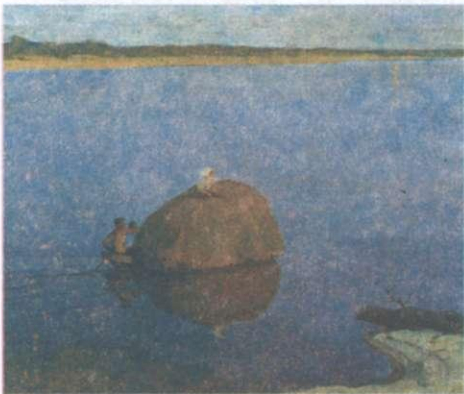
перевірте свої знання

1. Визначте обставини, які дали можливість Радянському Союзу досягнути вершини своєї імперської величі.
2. Виокремте й проаналізуйте чинники, які визначали зміст суспільно-політичного життя в післявоєнний час.
3. Проаналізуйте обставини та ідеї, які в післявоєнній Україні почали готувати ґрунт для формування автономістських настроїв.
4. Опіраючись на конкретні історичні приклади, доведіть, що український народ не завжди підтримував політику радянського уряду.
5. З якою метою в СРСР та в Україні було розгорнуто широкі ідеологічні кампанії? Хто переважно став їх жертвою?
6. Охарактеризуйте мету й наслідки ідеологічних кампаній, спрямованих проти української творчої інтелігенції.
7. Яких несправедливих звинувачень зазнали українські історики в ході ідеологічних кампаній?
8. Визначте особливості й труднощі відновлення системи освіти в післявоєнній Україні.

97

9. Виокремте досягнення та труднощі розвитку природничих і точних наук в Україні.
10. Знайдіть визначення націоналізму. Перечитайте вірш В. Сосюри «Любіть Україну!», спробуйте виявити в ньому «націоналістичні збочення», які знайшла газета «Правда».

НАШ КРАЙ У 1945 р. — НА ПОЧАТКУ 1950-х років

Д. Шавикін. Вечір на Дніпрі. 1957 р.

- З'ясуйте, як змінилося життя ваших земляків після вигнання гітлерівців?
- Наскільки справдилися сподівання людей на зміни, що відбулися в післявоєнний час?
- Які нові народногосподарські та культурно-освітні об'єкти з'явилися в ході післявоєнної відбудови?
- Як у вашому краї пережили голод 1946–1947 рр.?
- Які зміни в побуті відбулися у вашій сім'ї?
- Які речі стали доступними чи, навпаки, зникли з ужитку за роки післявоєнної відбудови?
- Які зміни відбулися в культурно-духовному житті краю?
- Чим характеризувалося становище творчої інтелігенції?
- Як вплинули на мешканців краю ідеологічні кампанії того часу?

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО ТЕМИ 2

«Україна в перші повоєнні роки (1945 р. — початок 1950-х років)»

У перші повоєнні роки уряд СРСР, уклавши договори з Польщею, Чехословаччиною та Румунією визначив сучасні південно-західні кордони УРСР. Після визволення від нацистських окупантів у внутрішньо-політичному житті України комуністична партія знову зайняла панівні позиції. В УРСР була відновлена комуністична ідеологія та культ особи Сталіна.

У виробничій сфері знову утвердилася командно-адміністративна система. Радянська відбудова розпочалася з важкої індустрії та здійснювалася за рахунок економії на сільському господарстві, харчовій, легкій промисловості, соціальній сфері. Сталінський план мав на меті лише відновлення довоєнної моделі господарства. Він ігнорував досягнення НТП, був зосереджений на прискореному розвитку військово-промислового комплексу.

У ході післявоєнної відбудови економіка України була максимально пов'язана із загальносоюзною, тобто позбавлена самостійності. Через виникнення під час війни нових індустріальних центрів у глибинних районах Росії та їх пришвидшений розвиток Україна втратила місце лідера в економіці СРСР. Незважаючи на це, у 1950-і роки вона за промисловим потенціалом зрівнялася з

провідними індустріальними країнами Європи. Однак економіка України значно відставала в запровадженні досягнень НТП, розвитку сільського господарства, харчової та легкої промисловості, сфери послуг.

Нелюдськість сталінського режиму знову проявила себе в 1946–1947 рр. Він забрав майже мільйон життів, чого можна було легко уникнути шляхом незначного обмеження експорту зернових чи використання державних резервів, які й призначені для порятунку людей у скрутний час.

Післявоєнна відбудова охопила й Західну Україну. Її областям була надана значна фінансова, господарська, фахова та кадрова допомога. Разом із післявоєнною відбудовою там продовжувалася політика радянзації. Одночасно з упровадженням соціально-економічних перетворень у 1946 р. в Західній Україні була знищена УГКЦ, а в Закарпатті її ліквідували в 1949 р.

Політиці радянзації протистояла УПА, однак невідповідність збройних сил не давала їй змоги захистити співвітчизників.

Сумною сторінкою в українській історії стало тотальне переселення в 1946 р. майже 490 тис. українців з території Закерзоння на територію радянської України та операція «Вісла» у 1947 р., у ході якої понад 140 тис. українців були насильно переселені в західні та північні райони повоєнної Польщі, а 680 непокірних убито.

Унаслідок перемоги СРСР над нацизмом у суспільній свідомості зароджувалися ті ідеї, процеси, явища, які згодом стали чинниками руйнування радянського режиму. У середовищі української інтелігенції формувалося почуття гордості за свою Батьківщину, возз'єднання українських земель спричинило зміцнення національної самосвідомості. Міста центру та заходу України стали переважно українськими, збільшення кількості українців у складі державних і партійних керівних органів стало передумовою для посилення почуття власної гідності, майбутніх автономістських настроїв. У найширших верствах населення визрівала переконаність, що народ, який здобув перемогу над нацизмом ціною неймовірних жертв, заслуговує на краще життя, аніж він має в СРСР.

На такі настрої радянське керівництво відповіло посиленням тоталітарного режиму. Для цього в країні розпочалися широкомасштабні ідеологічні кампанії, спрямовані проти творчої інтелігенції. У національних республіках, у тому числі в Україні, ідеологічний терор обов'язково здійснювався під гаслами боротьби з «буржуазним націоналізмом», жертвами якої ставали видатні українські митці, які щиро любили свій народ.

Повоєнні роки були позначені відродженням системи освіти України. Незважаючи на цькування представників наукової інтелігенції, вони продовжували працювати на провідних напрямках тодішньої світової науки, досягаючи результатів світового рівня.